

կաց շէնքերուն ալ կացիննին երկնցընել սկսան . բայց մէկէն սուղան լի՛ն հէմմէտ տեսնուեցաւ և իր ահաւոր խօսքերովը անդորրութիւն ու բարեկարգութիւն հաստատեց . կեանք ու ազատութիւն չնորհեց այն ամէն քրիստոնէից , որոնք այդ արիւնահեղ օրերէն խալըսեր էին : Տուներու մէջ ապահովութիւնը հաստատուեցաւ . յաղթուողները կրօնքի ազատութիւնն ունեցան , և իրենց հանգըստութեանը փոխարէն տուրք մը դրուեցաւ վրանին :

ՍԵՆԻՏԻՐ

ՀԱՆԻՍՏԱՆԻ ԹԻՒՆ

Հին եղիպտացոց դիակներ զմօսեր :
(Տես երես 255)

Ուրիշ գիտունը , զորն որ անցեալ անգամ յիշատակեցինք , կ'ըսէ թէ հին մատենագրաց ըսածին պէս՝ ինքն ալ երկու գլխաւոր տեսակ մոմիաներ տեսեր է լազիպտոսի գետնադամբաններուն մէջ . այսինքն մէյ մը անոնք՝ որոնց մարմինը ճղքուած է , և երկրորդ անոնք՝ որոնց մարմնոյն դրսուանց ամենեւին դպած չեն : Տեսնենք հիմա իր ասոնց վրայ ըրած քննութիւնները :

Վետնադամբաններու մէջ շատ մոմիաներ կան , որոնց քթերուն երկու կողմերը պատուած են ու գլխուն հաշիւ ոսկրը՝ կտրած է . բայց երկրորդ կերպով զմոսուած դիակներուն մէջ կը գտնուին մոմիաներ ալ , որոնց քթերուն եղջիւնքէն ու գլխուն մաղաձև ոսկրն ալ ամբողջ մնացած են . թերևս զմոսողները երբեմն ըղեղը չէին հաներ : Բայց այն մարմիններն որ դրսուանց ճղքուած են՝ ամենեւին չերևար թէ վերջէն կարուած ըլլան , ինչպէս որ լազիպտոս կ'ըսէր . հապա ճեղքուած .

1 Գլ. Os ethmoïde. Ասիկայ գլխուն սկաւառակին ութը ոսկրներէն մէկն է , որ քթին արմատին կը յենու :

2 Եղջիւնքի կըսուին քթին խողովին մէջ եղած այն ամենանուրբ ոսկրոտ թերթերը , որոնք եղջերաձև գալարուած են :

քին երկու ծայրերը իրարու մօտեցուցած են , որոնք չորութենէ պաշտպանուելով չեն աւրուիր :

Բաջին կերպով զմոսուած դիակներուն մէջ ալ իրարմէ տարբերութիւն մը կայ . ասոնցմէ ոմանք բալասանի տեսակ գոյացութիւններով չորցուցած են , ոմանք ալ աղտած : — Բալասանի տեսակ ու անգացուցիչ գոյացութիւններով չորցուցած մոմիաներէն ոմանք անուշահոտ խէժերով լեցուած են , այլք ալ ասփալդով և կամ կուպրով : Բնուշահոտ խէժերով լեցուած մոմիաները ձիթագոյն են . մորթերնին չոր ու կակուղ է . դէմքերնուն գծագրութիւնը շատ լաւ պահուած է , անանկ որ կարծես թէ կենդանի են այս դիակները . ակռանին , մազերնին ու յօնքերը ամենեւին մնասուած չեն : Բայ տեսակ մոմիաները թերթ են , դիւրաւ պատատնին կրնաս բանալ ու դիւրաւ ալ կը քայքային . քանի որ չոր տեղ կը պահուին՝ չեն աւրուիր , բայց պատատնին բանաս ու օդին դիմաց որ դնելու ըլլաս՝ շուտով թացութիւն կ'առնեն ու քանի մը օրուրնէ ետքը անախորժ հոտ մը դուրս կու տան : Լան ասոնց մէջ որ բոլոր վրայի կողմերնին ոսկեզօծած է , ոմանց ալ մէկ քանի անդամները . և ոսկեզօծ մոմիաներ լեցուն են : — Իսկ կուպրով լեցուած մոմիաներուն գոյնը սևի կը զարնէ . մորթերնին պինդ է ու փայլուն . դէմքերնուն գծագրութիւնը ամենեւին աւրուած չէ : Բոնք չոր են ու ծանր , հոտ չունին , պատատնին դժուարաւ կը բացուի ու իրենք ալ դիւրաւ չեն քայքայիր . և գրեթէ ամէն ալ մասամբ ոսկեզօծած են . այս տեսակ մոմիաները շատ ճարտարութեամբ ու մասնաւոր խնամքով զմոսուած կ'երևան . այդ լաւ յատկութիւնն ալ ունին՝ որ խիստ դժուարաւ կ'ապականին ու օդուն խոնաւութիւնը ամենեւին իրենց չեն քաշեր :

Իսկ այն մոմիաներն որոնց մարմինը դրսուանց ճղքուած է ու աղտած են , ասոնք ալ կամ խիժային գոյացութիւններով և կամ ասփալդով լեցուած են :

Այս երկու տեսակները առաջին տեսակներէն քիչ տարբերութիւն ունին . ասոնց մոմիաներուն գոյնը սևի կը զարնէ . մորթը պինդ ու ողորկ է . դէմքերնուն գծագրութիւնը քիչ մը աւրուած է . շատ քիչ մազ կը գտնուի գլուխնուն վրայ , և անոնց ալ՝ թէ որ դաչելու ըլլաս , վար կը թափին : Այդ երկու կերպով զմուսուած մոմիաները ամէն գետնադամբաններու մէջ ալ խիստ շատ կը գտնուին . թէ որ ասոնց պատատը քակելէն ետքը օդի դիմաց որ դնես՝ թացութիւն կը քաշեն ու աղային բորբոս մը կը կապէ վրանին :

Գանք հիմա այն մոմիաներուն , որոնց մարմինը դրսուանց ամենեւին ճրղքուած չէ : Ասոնք ալ երկու տեսակ կը բաժնուին . մէյ մը անոնք՝ որ աղոտած են , ու ետքը կպրածիւթով՝ լեցուցած . և երկրորդ՝ անոնք որ պարզ աղոտած են : — Առաջին կերպով զմուսուած մոմիաները ուրիշ ամէն տեսակէ աւելի կը գտնուին գետնադամբաններու մէջ . ոչ միայն իրենց մարմնոյն խոր տեղերը կը պրածիւթով լեցուցած է , հապա նաև վրայի կողմն ալ . և այս նիւթը անանկ թափանցած է մորթին , մկանանց ու ոսկրներուն մէջ , որ անոնց հետ մէկ զանգուած մը ձևացած կը տեսնես : Ասոնք սև են , պինդ , ծանր , և սուր ու անախորժ հոտ մը ունին . թէպէտ շատ դժուարաւ կը քայքային , բայց ամենեւին դէմքի գծագրութիւն պահած չեն . ոչ մազ ունին և ոչ յօնք . ամենեւին ոսկեզօծած չեն , միայն կը գտնուին մոմիաներ՝ որոնց ամբողջ , ոտից ներքանը , մատուրներուն ու ոտքի բոյժ մատին ըզունգները հինայով՝ ներկուած են : Կպրածիւթով լեցուած մոմիաներն են որ ատենօք Արաբացիք ու Սաբարայի դաշտավայրին շրջակայից բնակիչները Եւրոպացւոց կը ծախէին՝ բժշկութեան նկարչութեան ծառայելու համար և կամ իբրև հնութիւն . այն պատճառաւ բժշկութեան համար կը փնտրուէր կպրածիւթը , որովհետև այն

ատեն շատ բժշկական զարմանալի յատկութիւններ կու տային ասոր . բայց ետքը նկարչութեան մէջ ալ խիստ գործածական եղաւ : Այս մոմիաները շատ դժուարաւ կ'ապականին . խոնաւութեան դիմաց որ դնես , աղային թէթեւ բորբոս մը կը կապէ վրանին :

Այն մոմիաները , որ միայն աղոտած ու չորցուցած են , խէժով ու կուպրով լեցուած մոմիաներէն աւելի աւրուած են . թէպէտ ասոնց մէջ ալ շատ տեսակներ կան , բայց կ'երևայ թէ ասիկայ զմուսողներուն անհոգութենէն է : Ասոնց մորթը ճերմակ է . դէմքերնուն գծագրութիւնը ամենայն կերպով աւրուած է . յօնքն ու մազերը թափած են . մարմնոյն վրայի պատատները դրսւելելու պէս կտոր կտոր վար կ'իյնան . ասոնք ընդհանրապէս մասնաւոր դամբարաններու մէջ կը գտնուին ու աղային գոյացութիւն առատապէս ծածկուած են :

Այս ամէն տեսակ մոմիաներն ալ շատ ճարտարութեամբ պատատներու մէջ պլլուած են . այս պատատները , որ խէժով տոգորուած են , շատ մը մեղր երկայնութիւն կ'ունենան , և խել մը անգամ իւրաքանչիւր անդամներու վրայ փաթթուելէն ետքը՝ ամբողջ մարմնոյն վրայ ալ պատած են . բայց որոշեալ թիւ մը չկայ ասոնց համար ու շատ մոմիաներ ասով իրարմէ կը զանազանուին . նոյնպէս պատատներու նիւթին հիւսուածքն ալ զմուսուած մարդկանց աստիճանին համեմատ աւելի կամ նուազ ազնիւ ու բարակ է :

() մնած մարմնոյն նախ շապիկ մը հագուելուցա՛ծ կ'ըլլան , որն որ անմիջապէս վիզէն վար ետևի կողմէն ուժով մը կապուած է . բայց մոմիաներէն ու մանք ալ շապիկ չունին ու բոլոր մարմինն լայն պատատով մը փաթթած է : Սոմիային գլուխը քառակուսի բարակաման լաթով մը ծածկուած է , որուն մէջտեղը դիմակ մը ձևացուցած է երեսին վրայ . երբեմն այսպէս հինգ վեց հատ իրարու վրայ դրուած կ'ըլլան , և վերջինը ընդհանրապէս նկա-

րուած կամ ոսկեզօծած կ'ըլլայ, ու զմուսուած մարդուն դէմքը շինուած է վրան: Ստուրները իրարու քով բերուած են, ու ձեռուրներն ալ կուրծքին վրայ խաչաձև դրուած. և ամբողջ մարմնոյն վրայ պլուռող պատատներն են որ զասոնք հաստատ կը բռնեն այս դրքին մէջ: Բռանձին անդամներէն ետքը՝ պատատները բոլոր մարմնոյն վրայ կը փաթթուին ու ասանկով կը լմննայ այդ գործողութիւնը. այս յետին պատատներուն վրայ, որոնք խաչաձև ժապաւէններով ճարտարութեամբ կապուած են, ընդհանրապէս խորհրդատառեր դրուած են: Ենթադրուած է, որ անոնք պատատներէն ետքը՝ մոմիաներուն վրայ ոսկիէ, պղնձէ, հողէ, ոսկեզօծ կամ նկարուած փայտէ կուղբեր կը գտնուին, ինչպէս նաև սլաքի զաւարներ, և ուրիշ շատ բաներ, զորոնք կ'երևայ թէ իրենց կենդանութեանն ատեն կը սիրէին:

Իր գտնուին այնպիսի մոմիաներ ալ, թէպէտ քիչ, որ սնտուկներու մէջ դրուած ըլլան: Հաւանական է թէ այս սնտուկները, որոնցմէ կտորներ միայն կան հիմա, հարուստներու ու նշանաւոր անձանց համար միայն կը գործածուէին. ամէն մէկ մոմիայ երկու սընտուկ ունէր, որոնցմէ երկրորդը փայտէ էր. ասոնք ճիշդ մարմնոյն մեծութեամբն ու ձևովն էին, և վարի ու վերի կտորէ ձևացած էին, որոնք փայտէ սեպերով՝ կամ պղտիկ չուաններով կը հաստատուէին: Սնտուկներուն վրայ կամ դաճէ ծեփ կը տրուէր կամ վեռնիճ, ու ետքը խորհրդատառեր կը դրուէին:

Բայց զմուսելու այլևայլ տեսակներուն վրայ լաւ տեղեկութիւն առնելու համար՝ ինչուան հիմա եղած քննութիւնները դեռ ընդարձակելու է. Եգիպտոսի լայնածաւալ լեռներուն խորերն որ մտնելու ըլլան, ապահովապէս դեռ ուրիշ գետնադամբաններ ալ կըրնան դուրս ելլել, և ասոնց մէջ եղած մոմիաները քննելով՝ թերևս շատ մո-

1 ՏՃ. 2ԻԱ:

միաներ իրենց հնուցմէ՝ ի վեր ունեցած կարգին մէջ գտնուին. և թերևս անանկ բաներ ալ երևան, որոնցմէ զմուսուածներուն աստիճանն ու վիճակը իմացուի: Ինչպէս նաև այն կենդանեաց մարմինները դուրս կրնան ելլել, զորոնք Եգիպտացիք թաղելու արժանի կը սեպէին, և որոնց մոմիաներուն վրայ այսօրուան օրս դեռ Եգիպտացիք այնչափ լաւ տեղեկութիւն չունին. որովհետեւ թէպէտ Սաքքարայի գետնադամբաններուն մէջ Եգիպտահաւի մոմիաներ լեցուն են, բայց ուրիշ գետնադամբաններու մէջ կենդանեաց խիստ քիչ մոմիաներ կան:

Եգիպտացիք կենդանիներն ալ նոյն կերպով ու նոյն գոյացութիւններով կը զմուսէին՝ ինչ որ մարդուս մարմնը, որովհետեւ ասոնց մեծ մասը աղոտած են: Բանաւորապէս Եգիպտահաւն ու բազէն աւելի կատարեալ կերպով զմուսուած են. ասոնց ներսը խիժային գոյացութիւններով ու ասփաղդով լեցուն է, և կ'երևայ թէ փռան մէջ չորցուցած են. և ոմանց փետուրներուն ծայրը ածխով սևցուցած է: Կենդանեաց մոմիաներէն շատը բաւական լաւ պահուած են, անանկ որ կրնաս ճանչնալ թէ ինչ ցեղէ ու ինչ տեսակէ են. բայց ասոնց վրայ ալ կարգաւորեալ տեղեկութիւն մը առնելու համար՝ դեռ շատ քննութիւններ հարկաւոր է:

Գետնադամբաններու մէջ զետեղուած ամէն տեսակ մոմիաներէն զատ՝ լեռներուն ստորոտները ու գերեզմանի ծառայող այրերուն բերանը շատ դիակներ ալ կը գտնուին, որ քիչ խորութեամբ աւաղին մէջ թաղուած են. ասոնցմէ ոմանք միայն չորցուցած են. ոմանք կարաճիւթով լեցուած են, կամ միայն ածխով ծածկուած. շատերն ալ հաստ լաթէ կտոր կտոր պատատներու և եղեգէ ու արմաւենւոյ տերեւներէ հիւսուած փսիաթներու մէջ

1 Շատ զարմանալի բան է որ Եգիպտացիք այսչափ հին ատենէ ի վեր ճանցեր են թէ ածուխը մարմինները ապականութենէ պահելու յատկութիւնն ունի:

պահուիլը զմուսելու գործողութեանէն
ու ստորերկրեայ դամբաններէն կը կա-
խուի : Իայց թէպէտ և Եգիպտոսի կը
լիման շատ յարմար է դիակները չորցը-
նելու ու պահելու , սակայն Եգիպտա-
ցւոց զմուսելուն կատարելութիւն միայն
այս աշխարհքիս սեփական պէտք չէ
կարծել . այսօրուան օրս ալ բնալուծա-
կան արուեստներուն վրայ եղած գիտու-
թեամբ , Եւրոպայի մէջ նոյն կատարե-
լութեամբ կրնան դիակները զմուսուիլ
ու ասով Եգիպտացւոց այն արուեստին
հասնիլ , որուն վրայ այսչափ դպրերէ 'ի
վեր բոլոր աշխարհք զարմացեր է ու կը
զարմանայ :

Պէ՛շ գ Բասգալ Թէպէտ 39 տարուան կնքեց իր կեանքը, բայց այսչափ կարճ միջոցի մէջ ալ առաւ ընն կարգի մարդկանց մէկն եղաւ: Ինքը Թէ ուսումնական էր և Թէ իմաստասէր: Իր սրամտութեամբը առջինին մէջ զարմանալի գիւտեր գտաւ ինչպէս 18 տարուան Թուաբանական գործիք մը շինեց, որով ամէն տեսակ հաշիւ կրնայ ընել Թուաբանութիւն չգիտցողն ալ: օգոյն ծանրութիւնը ցուցնելու համար՝ Բիւյ տը Տօմ լերան վրայ հրէշակաւոր փորձ մը ընել տուաւ: Ջրակշռութիւնը առաջ տարաւ, և ուրիշ զանազան բաներ գտաւ: Իսկ իբրեւ իմաստասէր՝ սաստիկ Թափառնցող էր ու Ճարտասան: Իր Գաւառական Թուրքերէն մէջ ալ խորժեղ, ուժով ու գերազանց ճարտասանութեան մը հետ կը խառնէ լեզուի անուշուութիւն մը, որ խիստ անուանի է Գաղղիացւոց մէջ: զօրաւոր ու խորունկ տրամաբանութեամբ կը պաշտպանէ իր բռնած կողմը: Իրեն խօսուածքը բնական ու պարզ է և կարգացողին սիրտը կը գերէ: մասնաւորապէս այս Թուրքերուն մէկուն մէջ այնչափ բարձր կը Թուշի Բասգալ, որ կ'ըսեն Թէ հին և նոր երեւելագոյն ճարտասաններուն ամենէն աւելի գեղեցիկ ճաւերուն կը հաւասարի և Թերես կ'անցնի ալ: Գժբաղդաբար ուղղախոս չէ այս գրուածքը: Բասգալ միտք ունէր մեծ գրուածք մը հանել, ուրուն մէջ ճշմարիտ կրօնից պալացոյցները պիտի ցուցնէր, և ասոր վրայ ըրած մտածութիւնները կը նշանէր: ափսոս որ մահը վրայ գալով՝ արգիւտուցաւ կատարելու իր այս մեծ ու գեղեցիկ փափաքը, և միայն Մաքծ-Բէկէնէր մնացին: բայց այս